

KEÑESBAY KARIMOVTIŇ "ZARDUSHT" SHÍĠARMASÍNDÁ DIALEKT SÓZLERDİŇ QOLLANÍLÍW ÓZGESHELIGI

Usmanova Aysulw¹, G. Allamberganova²

¹Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, qaraqalpaq filologiyası hám

jurnalistika fakulteti, 2-kurs student, ²Ilmiy basshısı: PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6568030>

ИСТОРИЯ СТАТЬИ

Принято: 01 май 2022 г.

Утверждено: 10 май 2022 г.

Опубликовано: 20 май 2022 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

*Leksikologiya, dialekt
sózler, stil, leksika, ózbek
tili, ádebiy norma, jubaysız
dialektizm, qubla dialekt.*

АННОТАЦИЯ

*Maqalamızda belgili jazıwshı K. KarimovtiŇ "Zardusht"
shıġarmasındaġı dialektizm sózler hám olardıŇ mazmunı
haqqında sóz etemiz.*

Leksikologiya - til biliminiŇ tarawı. Ol sózlik quram, onıŇ rawajlanıwın, bayıwın úyretedi. Biz onnan sózlik qor, omonim, sinonim, antonim, gónergen sózler, neologizmler, kásiplik sózler, dialektlik sózler, frazeologizmler hám qaraqalpaq tiliniŇ qaymaġı bolġan naqıl - maqallar haqqında maġlıwmat alamız. Biz bul maqalamızda leksikologiya tarawınıŇ ishinde úyreniletuġın dialektikalıq sózler haqqında sóz etpekshimiz.

Dialektizmler - belgili bir aymaqqa tán bolıp, onı sol jerdegi xalıqtıŇ tilinde keŇ qollanılwı, hám ádebiy tilge qaraġanda orfoepiyalıq jaqtan ózgeshelenetuġın sózler. Bul boyınsha professor E.BerdimuratovtiŇ pikirini alıp qarayıq: «Tilimizde dialektlik ózgeshelikke iye bolġan sózlerdi de kóriwge boladı. Olar belgili bir aymaqta ġana qollanıladı hám sol jerde jasawshı adamlardıŇ leksikasında ushırasadı. Bunnan, álbette, anaw ya mınaw dialektlik ayırıqshalıqlar menen sóyleytuġın adamlardıŇ óz aldına bólek

leksikası boladı eken degen sóz kelip shıqpawı kerek. Qaysı dialektti alıp qarasaŇ da, onıŇ ulıwma xalıq tiliniŇ qaramaġında turatuġınlıġın kóreseŇ. Hár qanday tildegi dialektler bir-birinen ayırılatuġın grammatikalıq qurılısına, sózlik qorına iye bola almaydı, sebebi, olar óz aldına grammatikalıq qurılısına, sózlik qorına iye bolġanda bir - birine usamaytuġın hár túrli tiller yamasa bir-birine azlı-kóppli jaqınlıġı bar usas tiller bolıp shıġar edi, mine sonlıqtan da dialektler ulıwma xalıq tiliniŇ shaqapshaları bolıp tabıladı» [1.81-82]. Haqıyqatında da, dialekt sózler tiykarınan belgili bir aymaq, otırıqshı sol jerliklerge ġana túsiniqli sózler boladı. Qaraqalpaq tilinde arqa hám qubla dialekt dep toparġa bólip úyreniledi. Biz maqalamızda belgili jazıwshı K. Karimov shıġarmalarında ushırasatuġın dialekt sózlerge toqtap ótemiz.

K.Karimov qaraqalpaq xalıq shayı, jazıwshı hám miyneti siŋgen jurnalist. OnıŇ bizge kóp ġana shıġarmaları tanıs. Lekın,

kópshilikke ele tanis bolip úlgermegen «Zardusht» shıǵarması bolip esaplanadı. Bul shıǵarmada jazıwshı dialektlik sózlerdi personaj tilinen emes, al waqıyanı súwretlew barısında paydalanǵan. Bul K.Karimovtıń basqa jazıwshılardan parıqlanatuǵın stili bolip esaplanadı. Bunı tómendegi «Zardusht» shıǵarmasınan alıńǵan mısallargá qarap ótsek: Ketı menen jasaytuǵın bir bólmeli kvartiranı sháhardıń baybashsheler turatuǵın kvartalında jaylasqan eki bólmeli kvartiraǵa almasladı. Bunda jazıwshı «qalanıń bayları» degen sózdiń ornına óziniń stiline aylandırıp «sháhardıń baybashsheleri», yaǵnıy ózbek tilinde «shaharning boyvachchalari» sózine uqsatıp qollanǵan. Múmkin ol "qalanıń bayları" sózin qollanǵanda ápiwayı sózdey bolıp, oqıwshınıń dıqqat-itibarına túspes edi, al «sháhardıń baybashsheleri» sózin qollanıwı arqalı dıqqat - itibar sol sózge qaratılǵan. Oqıwshı bul sózdi oqıwı arqalı sol baylardıń ómiri, jasaw tárizi, kvartiranı ne ushın ápiwayı puqaraǵa emes, al baylarga satqanı oylandırıp, keyin oqıwshıda olar ushın bul qıyın istey túyilmewin sezini, kóz aldına keltiredi.

Ol qız benen jigıtke zárre dıqqat - itibar qaratpastan stoldaǵı ásbaptı alıp kózden ótkize basladı. Soń xızmetkerge ishara etip edi, ol aldında beti ashıq turǵan jurnalǵa jazıwǵa kiristi. Bunda «ishara etip» sózine qaraqalpaq sózlik qorındaǵı «ımlap», «belgi berip» sózleri bul sózdiń ekvivalenti esaplanadı, biraq jazıwshı onıń ornına dialekt sóz sıpatında qollanılatuǵın «ishara etip» sózin qollanıp waqıyaǵa basqasha jantasıwǵa háreket etken. Demek, K.Karimov tek ǵana sap qaraqalpaq tilinde shıǵarmalar dóretpey onda dialektler bar ekenin sezindirip ózgeshe usıl qollanǵan. Bunnan da basqa mısallarında usıǵan uqsas máselelerdi kóriwimizge boladı.

– Aradan bir saat ótpey-aq bular mingen avtobus rawan jolda zımırıp barar, óziniń ájayıp eskertkishleri menen álemge máshhur bolǵan eski Samarqand sháhri izde qalǵan edi. Qaraqalpaq tilinde bul sózlerge ekvivalent sıpatında «tegis», «belgili, tanıqlı», «qalası» sózleri qollanıladı. Bunda avtor bir konteksttiń ishinde úsh dialektizm sózdi qollanǵan, hám kórkemlilikke basqa kontekstlerge qaraǵanda arttırıp súwretlegen.

"Sálem, Djon! Ne ushın juwap qaytarmaysañ?".

Bir neshe saniyalarǵa deyin ekilengen jigıt pochtanı jawıp, fleshkanı jalǵadı. Mısaldaǵı «Saniya» sózi tikkeley ózbek tilinen awdarılǵanday, lekin bul sóz qaraqalpaq tiliniń qubla dialektinde de qollanıladı. Qaraqalpaqlarǵa bunday jaǵdaydıń tásir etiwı onıń jasap turǵan átirapındaǵı, jámiyettegi adamlarǵa baylanıslı boladı. Qaraqalpaq tilinde «sekund» sózin «saniya» dep emes, al sol oris tili arqalı qalay kirip kelip qalıplesken bolsa, solayınsha «sekund» túrinde qabıllandı, biraq ekvivalenti sıpatında ádebiy tilde «saniya» sózin qollanbaymız, biraq jubaysız dialektizm qatarında paydalanıladı. Bul boyınsha prof.O.Dospanov óz miynetinde belgili bir sóylesimde hár qıylı sebeplerge baylanıslı kúndelikli turmısta qollanbay, al ekinshisinde jergilikli xalıqtıń janlı awızeki sóylew tilinde ónimli qollanılatuǵın sózlerdi jubaysız dialektizm dep atawǵa boladı degen pikirdi aytadı [2.119]. Shınında da, dialektizmlerdiń kópshiliginiń jubayı, sinonimi tabılsa, geypara dialektizmlerdiń jubayı tabılmaydı. Jazıwshınıń shıǵarmasında jubaysız dialektizmler de qollanıǵan.

Ol basqınshılardı baslap, qorǵan tesiginen aq atlı

shahzadasınıń kirip keliwin júregi arızıǵıp kútipti. Bunda kórip turǵanıńızday «arızıǵıp kútiw» sózi ótken máhál formasında qollanılıp tur. «Arızıǵıp kútiw» sóziniń qaraqalpaq ádebiy tilinde «ıntıǵıp kútiw» formasında qollanıladı.

Birer is ústinde tınbay mashıq qılıwdan nátiyje shıǵarıp múmkin ekenligin ańlaǵan bala sabaq tayarlawdan qolı bosawdan skripkanı qolǵa alatuǵın boldı. Pikirimizdiń dálili sıpatında qaraytuǵın bolsaq, bunda bir konteksttiń ishinde bir emes eki sózdi qollanǵan. Bunda da ózbek tilindegi sóz qaraqalpaq tiline beyimlestirilip aytılp turǵanday. Qaraqalpaq tiliniń sózlik qorında bul sózlerdiń ornına «qanday da bir», «shınıǵıw» sózleri qollanıwı múmkin,

lekin onda jazıwshınıń ózgesheligi sezilmey qalar edi.

Solay etip, K.Karimovtıń «Zardusht» shıǵarması basqa shıǵarmalarına qaraǵanda ózlestirgen sózlerge, dialektizm sózlerge júdá bay. K.Karimovtıń «Zardusht» shıǵarmasında tildiń ádebiy normalarına sáykes emes, al erkin formada qollanılıp tásirsheńlikti kúsheytip, kórkemlilik asırıp beriwde avtordıń basqalardan ózgeshe stil iyesi ekeninen dárek beredi. Bunday qatar ózlestirgen sózlerdi, dialekt sózlerdiń qollanıwı arqalı leksikamızdıń sózlik qorınıń ósiwine, bayıwına ele de rawajlanıwına óz úlesin qosadı.

Литературы:

1. Berdimuratov E. Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. –Nókis: "Bilim", 1994
2. Nasırov D. S, Dospanov O. D Qaraqalpaq dialektologiyası. –Nókis: "Bilim", 1995
3. Karimov K. Zardusht. –Nókis: "Bilim", 2018